

Leonard Cox Magyarországon (1520–1525)

Leonard Cox, az erazmiánus angol vándorhumanista közép-európai tevékenységével az utóbbi években számos tanulmány foglalkozott az angol, szlovák és lengyel szakirodalomban.¹ Bár a magyar szakirodalom korábban is megemlékezett róla,² alapvető fontosságú pedagógiai értekezése, a *De erudienda iuventute* (1526) előkerülése és publikálása óta magyarul nem született kísérlet jelentőségének értékelésére. Kulturális szerepe tagadhatatlan, hiszen két olyan magyarországi humanistának is tanára volt, akik nagy hatással voltak a 16. századi magyarországi irodalom és kultúra történetére: Sylvester János és Leonard Stöckel is mellette sajá-

* A tanulmány elkészültét az ERC KnowStudents CoG n. 864542 támogatta.

- 1 Henryk ZINS, „Leonard Coxe and the Erasmian circles in Poland”, *Annales Universitatis Mariae-Curie Skłodowska* F 28 (1973): 153–180; Andrew BREEZE és Jacqueline GLOMSKI, „An Early British Treatise upon Education: Leonard Cox’s *De erudienda iuventute*”, *Humanistica Lovaniensia* 40 (1991): 112–167; Jacqueline GLOMSKI, *Patronage and Humanist Literature in the Age of the Jagiellons Court and Career in the Writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox* (Toronto: University of Toronto Press, 2007); Ágnes JUHÁSZ-ORMSBY, „Leonard Cox and the Erasmian Circles of Early-Sixteenth Century England”, in *Acta Conventus Neo-Latini Upsaliensis. Proceedings of the Fourteenth International Congress of Neo-Latin Studies (Uppsala 2009)*, szerk. Astrid STEINER-WEBER, 2 kötet. (Leiden: Brill, 2012), 1:505–514; Martin MURPHY, „Thame, Tübingen, Kraków and Reading: The Itinerary of Leonard Cox, Humanist and Schoolmaster (c. 1495–1550)”, *Humanistica Lovaniensia* 64 (2015): 75–95; Peter FEDORČÁK, „»More Eminent in Foreign Countries than at Home«: The Humanist Leonard Cox on the Edge of National Historiographies”, *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis* 10 (2018): 111–127; Ágnes JUHÁSZ-ORMSBY és Farkas Gábor KISS, „Leonard Cox’s Pedagogical Commentaries”, *Neulateinisches Jahrbuch* 21 (2019): 169–193.
- 2 Endre KOVÁCS, „Vztahy krakowskej univerzity k Slovensku za renesancie”, in *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.–16. storočí*, szerk. Ludovít HOLOTÍK és Anton VANTUCH (Bratislava: SAV, 1967), 147–161; BALÁZS János, *Sylvester János és kora* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1958), 18, 50–51, 86–87; VARJAS Béla, „Kísérőtanulmány”, in SYLVESTER János, *Új testamentum, 1541* (Budapest: MTA, 1960), 9–10; KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet* (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 1998), 70–71.

tították el a humanista íráskultúra alapjait az 1520-as években. Tanulmányomban tisztázni igyekszem Cox magyarországi tartózkodásának időtartamát és körülményeit. Erre az is okot ad, hogy előfordul, hogy személyének olyan, reformációt előkészítő szerepet tulajdonítanak, amellyel valójában nem rendelkezett, hiszen egész közép-európai tevékenysége alatt a lengyel udvari katolikus elithez kapcsolódott, és Luther-ellenes műveket adott ki.

Elsőként érdemes a kronológia tisztázásával kezdenünk. Cox életéről legelső adatunk 1514-ből származik, amikor június 12-én „Leonhardus Cokken ex Thame”-ként beiratkozott a tübingeni egyetemre. Ezt követően, két évvel később (1516. márc 1.) „Leonhardus Kacz de Tham, pauper”-ként baccalaureusi fokozatot is szerzett.³ Nem származott vagyonos szülőktől, mert mind a beiratkozásnál, mind pedig a baccalaureusi fokozat megszerzésénél „pauper”-ként szerepel, és ez utóbbinál különösen szokatlan, hogy nem adott semmit („nihil dedit pauper”). A változatos névformák ellenére bizonyos, hogy róla van szó, mivel neve mellé később odaírták: „Anglicus”. Ezt követően a következő biztos információnk róla az, hogy 1518. szeptember 24-én a krakkói egyetemre iratkozott be „Leonardus Coxus, Anglicus poeta laureatus de Tama, dioc. Linconiensis”-ként.⁴ Hogy merre járt 1516 márciusa és 1518 szeptembere között, nem tudjuk, de valószínűsíthető, hogy a tübingeni egyetemi státútumoknak megfelelően a baccalaureusi és magisteri fokozat megszerzését követően esküt kellett tennie, és egy évig kötelezően fiatalabb diákokat kellett tanítania. Valószínű, hogy Cox már Tübingenben is tanított, mivel az *artes*-fakultásnak ott nem voltak professzorai, hanem az egyetem státútumai a baccalaureusi és magisteri fokozatot szerzett diákok számára írták elő, hogy legalább egy évig tanítsanak.⁵ Cox baccalaureusi fokozata után így legalább egy évig az *artes*-fakultás tagja maradhatott.

Cox már Angliában írt nyelvtani művében, a *De octo orationum partium constructione*hoz írt kommentárjában (1540) határozottan kijelenti, hogy Tübingenben tanára volt Georg Simler, Philipp Melanchthon, Johann Stöffler és Jakob Lemp.⁶ Melanchthon 1512-ben érkezett ide, 1514 januárjában lett magister, és 1518-ig folytatta is a tanítást, amikor a növekvő felekezeti feszültsé-

3 Sönke LORENZ, Miriam EBERLEIN és Stefan LANG, szerk., *Die Matrikel der Magister und Bakkalare der Artistenfakultät* (Tübingen: Thorbecke, 2006), 255. Murphy és nyomában Fedorčák is tévesen 1518-ra teszik baccalaureusi fokozatának megszerzését, lásd MURPHY, „Thame, Tübingen...”, 76; FEDORČÁK, „More Eminent...”

4 *Die Matrikel der Magister...*, 15–16.

5 Uo., 244.

6 MURPHY, „Thame, Tübingen...”, 93–94. Róluk lásd Johannes HALLER, *Die Anfänge der Universität Tübingen*, 2 köt. (Stuttgart: Kohlhammer, 1929), 1:256–274, 2:91–93, 100–107, 111–112.

gek miatt Wittenbergbe költözött. Melanchthonhoz való tanítványi viszonyát Cox 1540 előtt nem említette, pedig lett volna rá lehetősége (pl. a német mester *Elementa Latinae grammatices*ének 1526. évi krakkói kiadásába verset írt), és a német kortársak se hivatkoznak Coxra, így viszonyuk nem lehetett túl szoros.⁷ Viszont John Leland a 16. század közepén már úgy ünnepli, mint akiről tudta Melanchthon, a latin és görög ékesszólás főnixmadara, „mennyre szereti őt Apolló és a Múzsák kórusa”: „Novit et eloquii phoenix utriusque Melanchthon // Quam te Phoebus amet, Pieriusque chorus.”⁸ Ugyanez a rövid panegirikusz megemlíti, hogy Prága és Párizs is dicséretét zengte: „*Praga* tuas cecinit, cecinitque *Lutetia* laudes” – de azt nem állítja Leland, hogy ezekben a városokban járt is volna. Nem tudjuk, hogy Leland mennyire megbízható forrásokra támaszkodott verse írásakor. Melanchthon magisteri fokozata megszerzése után Vergiliust, Terentiust, Liviust és Cicerót adott elő, és több diákját görög nyelvre is oktatta.⁹ Cox görög tudása, amellyel 1518 őszén, krakkói akadémiai beszédének tartása idején már bizonyosan rendelkezett, tőle vagy Simlertől, Melanchthon görög-tanárától származhatott, azonban Melanchthonnak azokat a retorikai műveit, amelyeket később angolra fordított, ekkor még nem ismerhette, mert csak 1519 után jelentek meg.

Cox párizsi kapcsolatát erősíti, hogy az egyik, 1519 márciusában, Krakkóban megjelentetett Szent Jeromos-levélnek az ajánlása Henricus Stephanusnak (1460 k.–1520), a neves párizsi nyomdásznak szólt.¹⁰ Sajnos magát az ajánlást csak egy rövid, 18. századi leírásból ismerjük, így nem tudjuk, mit tartalmazott, de elképzelhető, hogy személyes ismeretségen alapult. Bár többen 1514 előttre teszik ezt a látogatást Párizsban (amely, mint láttuk, nem is bizonyos, hogy megtörtént), elképzelhető, hogy Cox ekkor, 1516–1518 között járt Párizsban, ahogy az is, hogy azért került Krakkóba 1518 szeptemberének végén, mert Melanchthon otthagya Tübingent 1518 augusztusában.

Krakkóba érve már kiforrott, magabiztos humanistának mutatkozott. Alig-hogy megérkezett, kiadta Szent Jeromos levelét Rusticus szerzeteshez 1518 októ-

7 Philipp MELANCHTHON, *Elementa Latinae grammatices* (Krakkó: Vietor, 1526), K5v–K6r.

8 John LELAND, *Principum, ac illustrium aliquot et eruditorum in Anglia virorum, encomia, trophaea, genethliaca, et epithalamia*, szerk. Thomas NEWTON (London: Orwin, 1589), 50.

9 Karl HARTFELDER, *Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae* (Berlin: Hofmann, 1889), 41–48; Wilhelm MAURER, *Der junge Melanchthon zwischen Humanismus und Reformation, Der Humanist*, 2 köt. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1967), I:45–83.

10 Hieronymus STRIDONENSIS, *Ad Eustochium monachum de custodia virginittatis* (Krakkó: Vietor, 1519): „Leonardus Coxus Henrico Stephano suo salutem.” Példány: Wrocław, Ossol. XVI. Qu. 1733.

berében.¹¹ Ez azt jelzi, hogy rögtön tanítani kezdett, s így próbálta tanulmányai folytatása mellett eltartani magát. A mű – amelynek szerencsére fennmaradt példánya – Mathaeus Holsteinnek, a krakkói Szűz Mária egyház mellett működő iskola altanítójának van ajánlva. Az ajánlóvers szövege szerint Holstein pogány szerzők helyett az elegánsan író keresztény írókat, mint Jeromos, tanította. Cox ehhez a kiadáshoz Erasmus Jeromos-kiadását használta, amely tényleg herculeusi munka volt: Szent Jeromos műveit kilenc kötetben adta ki 1516-ban.¹² Ezek közül az első négy tartalmazta Jeromos leveleit. Cox minden bizonnyal hozzájutott ezekhez a méretes foliánsokhoz – a kilencből legalább az első négyhez, amelyek 1516 májusában jelentek meg. Ugyanis 1519. február 21-én jelent meg a második olyan Jeromos-levéلكiadása, az *Ad Eustochium*-levél, amelyben néven nevezte magát (ez a Henricus Stephanusnak ajánlott kiadás, melynek ajánlása elveszett). Azonban már ezt megelőzően, 1519. január 1-jén megjelent az *Aliquot epistolae Hieronymi* című válogatás, amely Jeromos nyolc levelét tartalmazza.¹³ Bár ebben a kiadásban Coxnak tulajdonított paratextust nem találunk, már a cím hangsúlyozza, hogy Erasmus kiadásából dolgoztak („ab Erasmo Roterodamo pristinae integritati restituta”), és megőrzi a kiadás Erasmusnak a levelek elé fűzött argumentumait is, ahogy Cox első Jeromos-kiadásában, az *Ad Rusticum*-ban is látható. Ezenfelül egy diákjának 1527-ben írt baccalaureusi vizsga előtti előadásjegyzéke rögzíti, hogy Cox előadta Jeromos nyolc levelét („Epistolas Iheronimi octo”) valamikor 1518 és 1527 közt.¹⁴ Cox kiépülőfélben levő krakkói kapcsolati hálójában rögzíti ezt a kötetet az is, hogy ezt ugyanaz a Mathaeus Holstein (itt Holnstein) ajánlja Marcin Dobrgastnak, akinek Cox első Jeromos-kiadása ajánlva lett. Mint láttuk, Cox a Szűz Mária egyház altanítómesterét közelítette meg Jeromos műveivel, az altanítómester viszont már egyenesen a krakkói plébániatemplom prédikátorának, Marcin Dobrgastnak az ismeretségi körébe vitte. Ezenfelül ajánlóverset írt a kötethez ifj. Rudolf Agricola is, aki a későbbiekben több

11 Hieronymus STRIDONENSIS, *Epistola ad Rusticum monachum qua vivendi formam praescribit, per Erasmus Roterodamum diligentissime recognita* (Krakkó: Vietor, 1518). Példány: Wrocław, Ossol. XVI.Qu.1731.

12 Erasmus Jeromos kiadásáról lásd Hilmar PABEL, *Herculean Labours: Erasmus and the Editing of St Jerome's Letters in the Renaissance* (Leiden: Brill, 2008).

13 Hieronymus STRIDONENSIS, *Aliquot epistolae Divi Eusebii Hieronymi Stridonensis* [...] ab Erasmo Roterodamo pristinae integritati restituta (Krakkó: Vietor, 1519). Példányai: Wrocław, Ossol. XVI.Qu.1731, XVI.Qu.1732.

14 *Liber diligentiarum facultatis artisticae Universitatis Cracoviensis, pars 1 (1487–1563)*, szerk. Wladislaus WISLOCKI (Krakkó: Academia Litterarum, 1886), XII. Lásd még a szóban forgó diák, Erasmus Bethmann kéziratát: Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, ms. 1170. Liviust és Quintilianust is oktatta Bethmann-nak; az előbbiről a *Liber diligentiarum* (139) is megemlékezik 1519 nyári félévében.

közös kiadványt tesz közzé Coxszal. A Jeromos-levelek Erasmus-féle kiadásán alapuló szövegközlések célja elsősorban pedagógiai lehetett. Erre Cox Holsteinnek szóló ajánlása is egyértelműen utal, de Holstein Dobrgastnak szóló levele is azt mondja, hogy közülük „néhány válogatott levelet kiválasztott, hogy az ifjúságunk számára előadjuk” („e quo nuper aliquot selectissimas epistolas nostrae publi praelegendas destinavi”), és a Hieronymus Vietor által gondozott kiadás fő oka anyagi volt: „hogy a szegényebbek közönséges hasznára” („ob communem pauperiorum utilitatem”) legyenek.¹⁵

Holstein, ifj. Rudolf Agricola, de főképp a város fő prédikátora, Martin Dobrgast személye új perspektívákat nyithatott meg Cox számára Krakkóban. Ezt elősegítette, hogy Cox időközben, 1518. december 6-án egy nyilvános dicsőítő szónoklatot is tartott a krakkói egyetemhez,¹⁶ ahol bemutatta és magasztalta a krakkói egyetem múltját és teljes képzési spektrumát, az összes szabad művészetről és egyetemi karról szót ejtve. Cox nem hagyta ki a lehetőséget, hogy saját tudását fitogtassa a hallgatóság előtt: beszédébe görög idézeteket szőtt, amelyeket fonetikus, latin betűs átírásban tett közzé Vietor, mivel görög betűi még nem voltak. A görögtudáson kívül Cox másik fontos újdonsága az Erasmus iránti hódolat állandó kifejezése volt a krakkói szellemi közegben. A nem hosszú, 16 lapos nyomtatványban négy alkalommal említi Erasmus nevét, akinek ekkoriban még nem volt kapcsolata Krakkóval vagy a lengyelekkel: az irodalom díszének („litterarum decus”) nevezi, aki „Istenemre, méltán a legkiválóbb az emberek sok évszázadában, akinek szavai olyan csiszoltak, letisztultak, olyan tündöklőek, oly méltóságosak, mivel telve vannak erővel, hogy nem lehet semmit elegánsabban, vagy ékeesebben kifejezni, és ettől a véleményemtől, Herkulesre, nem tántorít el semmi.”¹⁷ Később a krakkói teológusok dicsérete kapcsán idézte Erasmus egy 1515-ben, Martin Dorphoz írt levelét, ahol azt mondja, csak a teológiai tudás az igazi tudás („litterae”), és ennek kapcsán említi, hogy ő „a latin műveltség fejedelme és atyja”.¹⁸ Elképzelhető, hogy a szónoklat ötletét Melanchthon tübingeni szónoklata, a *De artibus liberalibus oratio* adta,¹⁹ bár az csak a szabad művészeteket dicséri, tanárait nem, és azonosságok sem mutathatók ki a két szöveg között.

15 Hieronymus STRIDONENSIS, *Aliquot...*, lv.

16 Leonard COX, *De laudibus celeberrimae Cracoviensis academiae [...] oratio* (Krakkó: Vietor, 1518). Példány: Krakkó, Czartoryski-kt. Cim. I 350; Wrocław, BU Ant I 378/10.

17 Uo., b2r–v.

18 Uo., d2v.

19 Philipp MELANCHTHON, *De artibus liberalibus oratio Tubingae habita* (Hagenau: Thomas Anshelm, 1518). VD16 M 2587.

Ezzel Cox a Németországban már majd egy évtizede (1510–1511 óta) izzó Erasmus-láz²⁰ első magvait ültette el Lengyelországban. Az akadémiai dicsőítő beszéd érdekes módon elsősorban nem a krakkói humanisták dicséretével foglalkozik, hanem a hét szabad művészet sorrendjében végigveszi az egyes tudományágakat, de a grammatikát és a retorikát elkerülve – merthogy túl közismertek – jórészt a dialektika/logika és a quadrivium, valamint a magasabb fakultások múltbéli és jelenlegi professzorait dicséri. Ez arra enged következtetni, hogy megérkezése után alig egy-két hónappal²¹ Cox már komoly tervekkel rendelkezett, hogy az egyetemen karriert fusson be. A humaniorák tanáraival (mint pl. ifj. Rudolf Agricola) – akik az egyetem struktúrájában alacsonyabb helyett foglaltak el – már sikerült megismerkednie, így őket elhanyagolva az lehetett fontosabb számára, hogy a magasabb fakultásokon is ismeretségeket szerezzen. Ezzel párhuzamos az is, hogy az akadémiai beszédet Jodocus Ludovicus Deciusnak (Decjusz), az elzászi német származású, ekkor 33 éves „self-made man”-nek ajánlotta, aki a krakkói Jakub Bonernek, a király bankárának titkáraként futott be karriert, és ekkor már a wieliczki sóbányák felügyelője volt, majd 1520-tól a király titkára lett. Decius személye és karrierje vonzó lehetett Cox számára, hiszen Weissenburg polgármestere fiaként messziről és kapcsolatok nélkül került Lengyelországba, de 1517-ben már ő intézte Bona Sforza királyné Lengyelországba utaztatását, és erről egy beszámolót is kiadott 1518. május 31-én.²²

Cox egyetemi beiratkozásával párhuzamosan vélhetően Jeromos-kiadásából kezdett tanítani, és a külső kollégiumokban fizető baccalaureus-hallgatóknak kommentálta a szöveget. Friss kapcsolati hálója révén ismerkedhetett meg Valentin Eckkel, akinek *De mundi contemptu et virtute amplectenda* (1519) című dialógusához kísérőverset írt ifj. Rudolf Agricola és Decius is. Cox valószínűleg a közvetítésükkel működött közre Eck művének 1519 februári kiadásánál, mert a szerző maga távol volt Krakkótól, Bártfán tartózkodott.²³ Talán az ő karrierje adhatta az ötletet Coxnak, hogy a krakkói magánórák sovány megélhetését egy

20 Lásd James D. TRACY, „Erasmus Becomes a German”, *Renaissance Quarterly* 21 (1968): 281–288.

21 A nyomtatvány címe szerint a szónoklatot december 6-án tartotta, de az ajánlás november 16-ot ír (sedecimo Kalendas Decembris), és már *nuperként* hivatkozik az eseményre.

22 Jodocus Ludovicus DECIUS, *Diarii et earum [!] quae memoratu digna gesta [...] descriptio* (Krakkó: Vietor, 1518).

23 Valentin ECK, *De mundi contemptu et virtute amplectenda* (Krakkó: Vietor, 1519), 1r–v. Ifj. Rudolf Agricola már 1512-ben megfordult Magyarországon és megismerkedett Nicolaus de Cibinio beszercebányai plébánossal valamint Nyási Demeter esztergomi vikáriussal. Lásd még FÓGEL József, *II. Ulászló udvartartása* (Budapest: MTA, 1913), 78; Gustav BAUCH, *Rudolphus Agricola Junior* (Boroszló: Grass, 1892), 12–14. Decius egy évvel korábban, 1518 februárjában segített Ecknek közzétenni *Threni neglectae religionis* című politikai költeményét Krakkóban. Lásd GLOMSKI, *Patronage...*, 138;

városi iskolarektori állással cserélje fel. Eckkel később is kapcsolatban maradt: verses Remete Szent Pál-életrajzát, melyet Daniel Škoviera nemrég fedezett fel, szintén Cox ajánlotta az olvasónak és Thurzó Eleknek 1522-ben.²⁴ Eck eddigre már előrébb lépett karrierjében, Bártfa városának nótáriusként („a tabellis”) címezte ajánlását Thurzó Elekhez.²⁵ Húsz évvel később, az Angliában írt *De octo partium...* kommentárjában is legfontosabb magyar barátai között nevezte meg Ecket, Valentinus kassai jegyzővel, Georg Wernerrel, Johann Thomasiusszal és Kassai Antoninus Jánossal együtt.²⁶

Cox elgondolása, hogy elköltözzön Krakkóból, hirtelen jöhetett. 1520. február 26-án jelent meg Cox kiadásában Giovanni Pontano *De divinis laudibus*, amely egyértelműen pedagógiai célú nyomtatvány volt. Pontano keresztény humanista beállítottságú, Istenhez és szentekhez szóló himnuszai elé Cox részletes argumentumokat írt, kifejtve fő tartalmukat, majd prózában parafrázálva a szöveget, néhány kiegészítő magyarázattal, mint pl. a szelek római nevei.²⁷ A lőcsei

és Valentin ECK, *Ad Sigismundum invictissimum regem Poloniae [...] Threni neglectae religionis* (Krakkó: Haller, 1518). Példányai: Wrocław, Kápt. kt. XVIII 4/4 Qu., Berlin SBB, Varsó, NK.

24 Valentin ECK, *Vita divi Pauli primi eremitae* (Krakkó: Vietor, 1522). Egyetlen példánya: ÖNB, *35.R.147. Daniel ŠKOVIERA, „Der ungarische Kontext der Vita divi Pauli Eremitae von Valentinus Ecchius”, *Acta Antiqua* 49 (2009): 213–222.

25 Az eperjesi iskolamesterségre 1521-ben felvett Sebastian Stainhofer számára hasonlóan gyors út vezetett a városi jegyzőséghoz 1523-ban. Figyelemreméltó, hogy Stainhofer szintén 1525 telén tért vissza Krakkóba, akárcsak Cox. KELÉNYI Borbála, „Egy eperjesi polgár karrierje a reformáció korai időszakában: Mathias Künisch”, in *Reformáció Közép-Európában*, szerk. Annamária KÖNYOVÁ és Péter KÖNYA (Eperjes: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2018), 1:499. Georg Wernher is hasonló pályát futott be Eperjesen, az iskolamesterséget követte városi tanácsnoksága és jegyzősége. CSEPREGI Zoltán, „Bújjócskázó életrajz: Wernher György (1490?–1556) hányattatott ifjúsága”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 29 (2006): 41–46, 44. Róla lásd még Ágnes PÓKA, „Ein Humanist in der Finanzverwaltung: die Beamtenlaufbahn von Georg Wernher (1497?–1556)”, *Ungarn-Jahrbuch* 33 (2016–2017): 7–24.

26 „In Hungaria Georgio Vernero, Valentino Ecchio, Valentino Carbone et Ioanne Thomasio [usus]”. Lásd MURPHY, „Thame, Tübingen...”, 94. Valentinus Carbo azonos Valentinus (Bálint) kassai városi jegyzővel, aki 1512-ben kezdte munkáját (lásd négy soros humanista versét a városi jegyzőkönyvben: DF 271723, 298r), és 1523-ban váltotta fel őt utódja. 1519-ben két verssel is kísérte Eck költeményét a Thurzók genealógiájáról: *De antiquissima nominis et familie Thurzonum origine* (Krakkó: Vietor, 1519), 1r–v (mint „Carbo” és „grammateus Cassoviensis”, RMK III 7331). Vö. Drahoslav MAGDOŠKO, *Samospráva mesta Košice v stredoveku* (Kassa: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2017), 263. 1521-ben ajánlólevelet írt Bártfára Stainhofernek (DF 229 656), lásd HÖRK József, *Az eperjesi ev. ker. collegium története* (Kassa: Bernovits, 1896), 21. Georg Wernher a Carbo által ajánlott Stainhofer utódja volt az eperjesi iskolamesterségben (lásd fentebb, 25. l.).

27 Ioannes Iovianus PONTANUS, *De laudibus divinis opusculum cum argumentis Leonardi Coxi Britanni, quae singula singulis adiecta sunt hymnis* (Krakkó: Haller, 1520). Példány: Wrocław, Ossol. XVI. Qu.2577.

városi krónika viszont arról számol be 1520. március 16-án, tehát három héttel később, hogy

Szt. Gertrúd vigíliáján Henckel János magiszter, löcsei plébános a teljes városi tanáccsal együtt felfogadta az angliai vitézlő férfiút, Leonard Cox koszorús költőt az iskola rektorává, akit ugyanazon a napon beiktatott, vagy felvett szinte minden tanácsnok úr jelenlétében, és elvezették őt a nagyobbik szobába, ahol akkor az iskolások csoportja volt összegyűlve. És Cox Löcsén maradt két évig, leszámítva egy negyedévet. Löcséről 1521-én Szt. Luca napján ment el (dec. 13.) és a kassai iskolát vállalta el.²⁸

A vagyonos löcsei családból származó Henckelnek szoros kapcsolata alakult ki Coxszal, és elégedett lehetett tanári munkájával, mert amikor felajánlották Henckelnek a plébánosi tisztséget Kassán, azt valószínűleg csak úgy vállalta el, hogy magával vihetné Coxot is, mint iskolarektort. Henckelért szokatlanul nagy küldöttség ment Kassáról Löcsére:

a meghívására jött Johann Ferber kassai bíró, Michael Engelbrecht, a tanács seniora, többekkel az előkelő polgárok közül, és ha nem jöttek volna 12 lóval és három szekérrel, nem lett volna hajlandó arra, hogy elfogadja a kassai plébániát. Mikor bemutatták a kassaiaknak, a legnagyobb pompával fogadták: megmutatták a plébánosi kertet és birtokokat, amelyeket elődje szinte megsemmisített és gondatlansága miatt szinte semmivé tett.²⁹

Cox egészen biztosan Kassán volt még 1524. április 28-án, amikor Adriano Castellesi *Venatio*-jához írt dedikációját jegyezte.³⁰ A krakkói egyetemen csak az 1525–1526. évi tanév téli félévében bukkan fel újra, amikor Vergiliust és Cicero *de oratoréj*át oktatta (ez utóbbinál az artes-fakultás tanrendje megjegyzi: „sed negligenter”, azaz hanyagul),³¹ a Krakóban megjelent, de inkább a középszintű oktatási gyakorlattal foglalkozó (tehát a löcsei és kassai tapasztalatokon alapuló)

28 *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. I.*, szerk. BUNYITAY Vince, RAPAICS Raimund és KARÁCSONYI János (Budapest: Szent István Társulat, 1902), 22–23.

29 Uo., 77.

30 Adriano CASTELLES, *Adriani Cardinalis Venatio una cum scholiis non ineruditus Leonardi Coxii Britanni* (Krakkó: Vietor, 1524), 2r. Példány: Wrocław, Ossol. XVI.O.760., British Library C.114. nn.10., Torino BNU, München UB.

31 *Liber diligentiarum*, 173. 1525 téli félévében a Socrates-teremben 15 óraker: „Coxus Virgilium”, a Socrates-teremben 21 óraker „Coxus Ciceronem de oratore sed negligenter”. (Krakkóban az „olasz” időszámítást használták, amely naplementekor kezdődött, így a 15 óra délelőtt, a 21 óra késő délután lehetett.) A Poeta névvel jelzett oktató, akit a *Liber diligentiarum* kiadása kérdőjelesen Coxszal vagy Agricolával azonosít, valószínűbb, hogy az utóbbit takarja, hiszen mikor 1520 telén szerepel a „Poeta

De erudienda iuventute ajánlása pedig 1526. február 28-áról van keltezve. Tehát 1520 márciusától 1524 áprilisáig biztos, hogy Cox folyamatosan Lőcsén, majd Kassán oktatott, de valószínűbb, hogy egészen 1525 őszéig Magyarországon maradt, mivel krakkói jelenlétét mind 1518–1519, mind 1526–1527 táján nyomtatványok sora jelzi. Az is a folyamatos magyarországi tartózkodás tényét erősíti meg, hogy ebben az időszakban, 1520 februárja és 1524 áprilisa között csak Valentin Eck verses Remete Szt. Pál életrajzát jelentette meg és dedikálta, azaz egy olyan szöveget, amelyet nem iskolai használatra írt Eck. Castellesi *Venatio*ját – amelyről még szó lesz – 1524-ben Kassáról küldte Cox Krakkkóba, majd ezt követően Erasmus *Hyperaspistes*ét 1526-ban már Krakkkóból jelentette meg. Elképzelhető, hogy távozását Kassáról az indokolta, hogy patrónusát, Henckelt Mária királyné magához hívta udvari prédikátornak 1525 telén vagy 1526 tavaszán.³² Cox előtt – mivel nem német anyanyelvű volt – minden bizonnyal zárva állt az a karrierlehetőség, hogy városi nótáriusként, majd megházasodva tanácsnökként, vagy bíróként folytassa Kassán a munkáját, ahogy Eck tette Bártfán.

Láttuk már, hogy Cox krakkói karrierjét Szent Jeromos oktatásával és az őt kiadó Erasmus iránti hódolattal alapozta meg, de ennél is jelentősebb szerepet játszott pedagógiai praxisában egy másik mű: a *De duplici copia verborum ac rerum*. Mikor 1527. március 28-án Erasmusnak levelet írt, megjegyezte, hogy a retorikai oktatásának ez az alapja: „most ennek (Andreas Cricius unokaöccsének) és más házi tanítványaimnak a te Copiádat adom elő, amely művet már öt évvel korábban előadtam itt nyilvánosan, és utána elhívtak Magyarországra, ott kétszer is oktattam sűrű hallgatóság előtt.”³³ Ebből a megjegyzésből tévesen arra szoktak következtetni,³⁴ hogy Cox 1527 előtt öt évvel, azaz 1522-ben is oktatott Krakkkóban, holott az „utána Magyarországra hívtak” megjegyzésből egyértelmű, hogy ez még 1520 márciusa előtt történhetett, és Cox valószínűleg csak pontatlanul fogalmazott, mikor ezt öt évvel ezelőttre tette. Hangsúlyozza, hogy Magyarorszá-

legit” kifejezés, Cox már bizonyosan Lőcsén volt. Vö. *Liber diligentiarum*, 140. Az 1525 téli félév első hallgatói november 6-án iratkoztak be. (*Album studiosorum*, 230.)

32 CSEPREGI Zoltán, „Udvari papok Mária királyné környezetében”, in *Habsburg Mária, Mohács özvegye: a királyné és udvara, 1521–1531*, szerk. RÉTHELYI Orsolya és F. ROMHÁNYI Beatrix (Budapest: BTM, 2005), 44–55.

33 Ep. 1803: Erasmus ROTERODAMUS, *Opus epistolarum*, 7, szerk. P. S. ALLEN (Oxford: Clarendon, 1928), 5.

34 Henryk BARYCZ, *Z epoki renesansu, reformacji i baroku* (Varsó: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1971), 14. ZINS, „Leonard Coxe...”, 171; Harold B. SEGEL, *Renaissance Culture in Poland: The Rise of Humanism, 1470–1543* (Ithaca: Cornell University Press, 1989), 12; BREEZE és GLOMSKI, „De erudienda...”, 113; Dariusz M. BRYCKO, *The Irenic Calvinism of Daniel Kalaj (d. 1681)* (Göttingen: V&R, 2012), 54.

gon két alkalommal is tömött előadóteremben („in frequenti auditorio”) adott a *Copiáról* elő – ez a két alkalom minden bizonnyal megfellegethető lőcsei és kas-sai oktatási tevékenységének.

Itt ki kell térnünk Erasmus *De copiájának* 1523-ban megjelent első krakkói kiadására, amelyet Valentinus Thornalius Pannonius, azaz Tornaljai Bálint rendezett sajtó alá.³⁵ Feltételezhető, hogy Waldapfel József azért gondolta, hogy Cox tanítványa volt Tornaljai Bálint, mert 1523-ban ő adta ki a *De duplici copiát* Krakkóban, és ez időben egybeesne Cox oktatásával Kassán, illetve korábban feltételezett krakkói előadásainak idejével. Tornaljairól sajnos nem sokat tudunk: a krakkói diákok közül minden bizonnyal „Valentinus Martini de Czwltho dioc. Agriensis”-szel azonosítható, azaz Csoltóról, egy Tornalja melletti kis faluból származott, és 1517-ben iratkozott be a krakkói egyetemre.³⁶ Kétségtelen, hogy baráti-patrónusi köre (Krzysztof Szydłowiecki, Piotr Tomicki, Jan Konarski, Andreas Cricius és a Boner család), akikre hivatkozik a *De copia* olvasókhöz szóló ajánlásában,³⁷ egyezik Cox baráti körével. Azonban Tornaljai ajánlásának szövegéből elsősorban az derül ki, hogy a szövegkiadás fő célja a bécsi Philipp Gundel krakkói egyetemi tanári kinevezésének propagálása, és azt állítja, hogy Andrzej Krzycki (Cricius) nagyon örülne, ha a bécsi professzor átkerülhetne a krakkói egyetemre. Gundel esetében valóban bizonyos, hogy többször is járt Krakkó-

35 Erasmus ROTERODAMUS, *De duplici copia verborum ac rerum commentarii duo* (Krakkó: Vietor, 1523). Példányai: Bécs, ÖNB; Varsó, Egyetemi Kt.; Wrocław, Egyetemi Kt. Valentinus Thornalius ajánlása benne: 4v–6v.

36 *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, szerk. Adam CHMIEL, 3 köt. (Krakkó: Academia Litterarum, 1892), 2:181.

37 „an ignoratis, quam studiose, quoque amore huius gregis homines Nestor ille patriae vestrae *Christophorus Schydlovicius* observet et foveat? qui omnem diem perire putet, quo non aliquo studiosum hominem aliquo insigni beneficio sibi obnoxium reddat. Quid ego nunc vobis memorem *Posnaniensem Praesulem* illum vere patriae natum hominem? qui summae doctrinae summam etiam adiunxit morum civilitatem, et quem dubites doct[i]orne sit an humanior. Huc accedit unicum Musarum et Apollinis delictum *Andreas Critius*, qui et ipse non minus propensiori animo studiosos omnes amplectitur, quam ipse est doctissimus, qui maiori sibi decori ducit, si Philippum illum Gundelium, qui paulo ante vobis praeceptor haud penitus fuerat, sedibus movere posset, et ad studia vestra formanda hic stabilire, quam duxit *Aphricanus* ille Scipio, quod non tam Carthaginem evertisset, quam quod eam Ennio poeta spoliasset. Iam dominus *praesul Cracovianus* maioribus meritis tales homines affecit et afficit cottidie, quam ut nostra voce satis digne memorari posset. Quid dicam de urbis huius primatibus, *dominis Boneriis*? qui praeter summam Regno fidelitatem non satis arbitrantur se suo defunctos officio, nisi etiam studia vestra adiuvent, quod hoc ipsum curarunt ingenti suo honore et inaestimando nostro commodo, ut mater quoque studiorum nostrorum aliquem habeat, qui studia iuventutis in spem regni eveheret, id quod brevi effectum dabunt.” (5r–v) A kiadás kísérvőseit Cricius, Petrus Ridzinskius, Venceslaus Sobeslaviensis és Stanislaus Hosius írták (23v–24v).

ban:³⁸ először 1517-ben tanított ott (talán ekkor találkozott Tornaljai Bálinttal is), majd Cricius környezetében részt vett a Zsigmond-kápolna latin feliratainak előkészítésében.³⁹ Gundelius volt Erasmus *De copiája* négy évvel korábban, 1519-ben megjelent bécsi kiadásának is a sajtó alá rendezője,⁴⁰ így valószínű, hogy az ő professzori kinevezésével állhatott összefüggésben a jelentős terjedelmű kiadvány krakkói megjelentetése. Tornaljai egy hosszú indexet (saját szavával *tabulát*) is készített a kötethez (6v–23r), amely azért is érdekes, mert a mintaként felhasznált bécsi kiadás is tartalmazott egy – jóval rövidebb – indexet. Viszont a bécsi kiadás indexe csak a fejezetcímeket és a főbb témákat tartalmazta, Tornaljai „tabulája” már minden egyes Erasmus által felhasznált kifejezést rögzít a *De copia*ából. Így Tornaljai tekinthető a *De copia* első alapos magyar olvasójának.

Miért is fontos újdonság a *copia* oktatása? A szavak és a dolgok kettős bősége (*De copia verborum et rerum*, 1512) egy olyan elméletet vázol fel, amelynek lényege a retorikai gyakorlat. Alapvetése, hogy minél nagyobb nyelvi és gondolati anyag álljon a szerző rendelkezésére íráskor, mind az invenció, a feltalálás, mind pedig az elokúció, a felékesítés terén. A cél az, hogy a részletes, bőséges leírások által az olvasó új és más jellegű élményhez jusson: mintha nem is leírnánk, hanem lefestenénk a dolgokat, mintha az olvasó nem is olvasta, hanem látta volna a tárgyat. Ennek az élménynek a létrehozását nevezhetjük *enargeiának*, sok oldalról való megvilágításnak. Az *enargeia* egyik lehetősége, hogy ugyanazt a dolgot más szavakkal mondjuk el – ez a szavak (*verba*) bősége, míg a második lehetőség a dolgok (*res*) bőségének kiaknázása. A krakkói artes-fakultás tanrendje nem jegyzi fel sem a korai, 1519–1520-ra datálható *De copia*-előadást, sem az Erasmusnak említett, „házi tanítványoknak” tartott előadást, de ennek oka nem csak az lehet, hogy akkor is magántanítványokat oktatott, hanem az, hogy külső, „extraneus non de facultate” professzor volt csak a fakultáson, aki nem vehetett részt az „ordinarius”-ok ülésen, s bevételeit a hallgatók fizetségéből szerezte.⁴¹ Nagy alapossággal olvas-

38 Henryk BARYCZ, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu* (Kraków, 1935), 49–51. Barycz adatai szerint 1517 után 1519-ben és 1521–1522-ben is megfordult Krakkóban, ahol még évekkel később is szívesen emlékeztek meg róla. Gundel 1523-ban két jogi művet is dedikált a Tornaljai Bálint ajánlásában megemlített Jan Konarskinak és Piotr Tomickinak, így egyértelmű, hogy így igyekezett előmozdítani karrieréleit. Vö. Franz Josef WORSTBROCK, „Philipp Gundel”, in *Verfasserlexikon. Deutscher Humanismus 1480–1520*, szerk. Franz Josef WORSTBROCK (Berlin: De Gruyter, 2009), 1009.

39 Stanisław MOSSAKOWSKI, *Kaplica Zygmuntowska (1515–1533)* (Varsó: Liber pro arte, 2009), 340–342.

40 Erasmus ROTERODAMUS, *De duplici copia verborum ac rerum* (Bécs: Singrenius, 1519), ajánló epigrammája az 1v lapon található (inc. Unde tibi vocum et rerum numerosa supellex...). Példányai: Bécs, ÖNB; Krakó, Dom.; Strängnäs, Katedr.

41 Lásd Paul W. KNOLL, „A Pearl of Powerful Learning”: *The University of Cracow in the Fifteenth Century* (Leiden: Brill, 2016), 101.

ta végig a *De copia* szövegét, mert még 1527-es Erasmushoz írt levelében az első könyv egy szavának szövegértelmezési problémájára kérdezett rá, amelyet egyébként Erasmus már az 1526-os kiadástól kezdve javított.⁴²

Arra, hogy a *copia* oktatása központi szerepet játszott Cox lőcsei és kassai oktatásában, más bizonyítékunk is van. Fentebb már utaltam arra, hogy Cox kiadta első pedagógiai kommentárját Adriano Castellesi *Venatio* című művéhez, amely egy rövid latin *epillion* Ascanio Sforza bíboros és társasága vadászkirándulásáról a Róma melletti Tivoliban, miközben a kassai városi iskolában tanította a kisdíákokat 1524-ben. A *Venatio* kiadásában Cox haladó diákok számára kínál egy bőséges parafrázis-kommentárt, amely magában foglalja a szöveg részletes grammatikai, retorikai, történeti és értelmező elemzését. Munkáját Justus Ludovicus Deciusnak, a lengyel király titkárának és követének, első krakkói mecénásának ajánlotta. Cox számára Castellesi versének vonzereje elsősorban nyelvi volt: a *Venatio* nyelvének bősége és latin stílusának tisztasága. Amint azt Cox a Deciusnak írt dedikációjában megjegyzi, Castellesi verse olvasásának fő oka az „ob copiam, qua longe beatissima fluit, et propter puram, quam docet ubique, latinitatem” azaz a „nyelvi bőség miatt, amely messze a legszerencsésebben árad, és tiszta latinsága miatt, amelyet mindenhol tanít”. Választásában Cox szorosan követi Erasmust, aki Castellesi *Venatióját* emelte ki a *De copiában* a vadászat leírásának ékes példájaként. Cox kommentárjában gyakran idézi is Erasmus népszerű retorikai bőségről szóló tankönyvét, hogy megvilágítsa a különféle latin kifejezések jelentését.

Tanulmányomban arra próbáltam rámutatni, hogy Cox magyarországi tevékenysége nagyobb figyelemre érdemes, mint amit a kutatás eddig szentelt neki, már csak két jelentős tanítványa, Sylvester János és Leonard Stöckel miatt is. Bizonyos, hogy 1520 márciusától 1524 áprilisáig, de valószínűsíthetően egészen 1525 őszig előbb Lőcsén, majd Kassán oktatott – ezzel több időt töltve Magyarországon, mint később Opitz Erdélyben, vagy Comenius Sárospatakon. Oktatási gyakorlatának elemzése egyértelműen felszínre hozta az Erasmus-hatás jelentőségét, és azt, hogy Cox nagy szerepet játszhatott a nyelvi-retorikai bőség (*copia*) ideáljának magyarországi elterjesztésében, amelyről két műve, a Castellesi *Venatiójához* írt kommentárja (1524) és *De erudienda iuventute* című értekezése (1526) is tanúskodik.

42 ROTERODAMUS, *Opus epistolarum...*, 5.